

KLEINE MEDEDEELINGEN.

De verhouding van het grondbezit der Utrechtsche bisschoppen tot hun landsheerlijkheid in Oost-Nederland. —

In het najaar van 1945 promoveerde de heer B. H. Slicher van Bath aan de universiteit van Amsterdam tot doctor in de letteren en wijsbegeerte op een proefschrift onder den titel van *Mensch en land in de Middeleeuwen. Bijdrage tot een geschiedenis der nederzettingen in Oostelijk Nederland*. Het tweedeelige werk (I. Mensch en gemeenschap; II. Mensch en omgeving) werd reeds in 1944 voltooid, nadat het materiaal in de jaren 1936 tot en met 1940 was bijeen gebracht. Met de uitgave is gewacht tot den tijd, „waarin de wetenschap de vrijheid tot het zoeken naar de waarheid ten volle herkrege zal hebben”.

De lijkige dissertatie, getuigende van een respectabele belesenheid, behandelt de geschiedenis der nederzettingen in Drente, Overijsel en de Geldersche Achterhoek. Van de hierin besproken diverse en menigvuldige problemen, is er één, welke in het kader van ons Maandblad valt, n.l. de verhouding van het grondbezit der Utrechtsche bisschoppen tot hun landsheerlijkheid in de bovengenoemde gewesten (I. blz. 226—237). Bestond hiertusschen een causaal verband in dien zin, dat de landsheerlijkheid des bisschops gegrondvet was op zijn grootgrondbezit, of was integendeel deze laatste een uitvloeisel van zijn landsheerlijkheid? Zooals bekend is de grafelijkheid in Oostelijk Nederland door den bisschop niet ineens, maar in gedeelten verkregen. In Drente b.v. werd zij definitief in 1046 verworven; het blijkt nu, dat

hier, evenals in Overijsel, waar het ontstaan van de landsheerlijke macht grootendeels nog volkomen in het duister ligt, het bisschoppelijk grondbezit pas laat georganiseerd is. Dit is het voornaamste argument, dat de Schr. aanvoert voor zijn stelling, dat het grondbezit des bisschops een uitvloeisel van zijn positie als landsheer zou zijn. Met deze opvatting stelt hij zich lijnrecht tegenover Van Iterson, die de meening verkondigde, dat grondeigendom de basis van de bisschoppelijke macht zou zijn. Bijzonder wisselvallig en ingewikkeld zijn de lotgevallen der grafelijkheid in Salland. Schr. geeft hiervan op bz. 233/234 het volgende résumé: „De gebeurtenissen in Salland kunnen we dus naar alle waarschijnlijkheid aldus reconstrueeren, dat vóór 1046 hier de Lotharingers de grafelijkheid bezitten, evenals in Noord-Hameland (waarin o.m. Deventer lag. F. K.). Terwijl de grafelijkheid over dit laatste gebied aan de bisschoppen van Utrecht komt, gaat de grafelijkheid in Salland over aan de markgraven van Meissen, terwijl de Lotharingsche erfgenamen van Gozelo II hierop nog hun rechten laten gelden. In 1086 wordt het graafschap bij het vervallen verklaren van Egbert II van Meissen van zijn goederen overgedragen aan den bisschop van Utrecht. Als rechtsopvolger van het geslacht van Meissen treedt in het begin van de 12e eeuw de graaf van Zutfen op, daarbij als leenheer den hertog van Lotharingen, sedert 1106 den hertog van Barbant erkennende. De bisschop van Utrecht kon nu rechten op Salland doen gelden volgens de schenking van 1086, de graaf van Zutfen als opvolger van

het geslacht Meissen. De bisschoppelijke rechten blijken uit twee oorkonden van 1223, waarbij de bisschop Salland *zijn* land noemt (terre sue). Dat ook de rechten van den graaf van Gelre niet geheel illusoir waren blijkt uit het bedrag van 1100 Utrechtsche ponden, dat de bisschop in 1226 als afkoopsom betaalde. In dit jaar werd een defintieve overeenkomst tusschen den bisschop en den graaf van Gelre gesloten, waarbij de bisschop de grafelijke macht in Salland verwierf, en de graaf van zijn rechten afzag.

F. KETNER.

Utrechtsche zeldzaamheden in het Rijksmuseum te Amsterdam. — De oudste en tevens omvangrijkste kern van de afdeelingen geschiedenis en beelhhouwkunst en kunstnijverheid van het Rijksmuseum is afkomstig van het voormalige, te 's Gravenhage gevestigd geweest zijnde, Koninklijke kabinet van zeldzaamheden. Over dat kabinet en zijn beteekenis voor het Rijksmuseum schreef dr. Th. H. Lunsingh Schreurleer onlangs in het *Oudheidkundig Jaarboek* (XIII-1946, blz. 50—67).

Lang niet alles in deze veelzijdige verzameling was van bijzondere waarde..., daarnaast echter omvatte deze collectie een reeks voorwerpen, die steeds een plaats in de voorste gederen van het museum ingenomen hebben en ook thans nog door hun historische of kunsthistorische beteekenis, hoeksteen der verschillende afdeelingen uitmaken. Tot de laatsten behooren een reeks van de merkwaardigste en fraaiste voorwerpen van kunst en cultureele waarde, afkomstig uit de Utrechtsche kapittelkerken: St. Marie, St. Jan, St. Salvator (Oud-Munster) en St. Pieter. Na de lijst der 19 nummers, waarbij

deze kerkschatten in 1822 door het Departement van ontvangsten aan het kabinet werden overgedragen, te hebben afgedrukt, geeft de schr. een meer uitvoerige beschrijving van elk voorwerp.

Tot de oudste voorwerpen dezer reeks behooren de beide bronzen beeldjes, de zgn. Friesche goden Fosta en Weda, en de drie ivoren staven, de zgn. éénhoornen van St. Marie, waarbij naar de daarop betrekking hebbende opstellen in de Jaarboekjes van „Oud-Utrecht”, 1930 en 1935, wordt verwezen. De ivoren hoorn uit hetzelfde kapittel, bij het opstel afgebeeld, kan volgens de schr. wel geen andere zijn dan de XIde of XIIde eeuwse hoorn, die Pit reeds in 1898 in de *Revue de l'art ancienne et moderne* publiceerde en voor wellicht Noord-Italiaansch werk onder Byzantijnschen invloed of voor Klein-Aziatisch werk hield.

Bij zijn bezoek aan Utrecht in 1711 vermeldde Von Uffenbach (*Merkwürdige Reisen* III, 702): Es war noch ein gross Horn dabei von einem Eliphantenzahn, auf welchem etliche Männer und Löwen, auch andere Zierrathen geschnitten waren”, welke beschrijving overeenstemt met den thans in het Rijksmuseum bewaarden hoorn. Uit kerkinventarissen van 1525 en omstreeks 1580 kan opgemaakt worden, dat eertijds twee van die hoornen in de Mariakerk aanwezig waren.

Uit de XIde eeuw dateeren eenige voorwerpen uit de St. Pieter, een kleine zilveren kelk en patena, helaas beide beschadigd en een gouden ring, alle in 1656 gevonden in het graf van den in 1056 overleden hl. Bernulphus in het koor van de kerk. Werk uit de XIIIde eeuw is de